

۸۸

گفت و گو

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

۸۸

دائرة المعارف علوم حدیث

در گفتگو با حجت الاسلام دکتر محمد کاظم رحمان ستایش

زیر در آن می‌گنجد:

یک - قواعد فقه الحدیث: وقتی به فقه الحدیث به عنوان یک علم مستقل بنگریم، قواعد خاصی را در آن برای بازشناسی محتوای حدیث و تفسیر آن می‌بینیم؛ مانند مدخل‌های غریب الحدیث، سبب ورود حدیث، اختلاف حدیث و امثال این‌ها.

دو - رجال: قواعد سندشناسی در علم رجال را نیز در دائرة المعارف می‌آوریم؛ خواه آن قواعد مورد قبول همه رجالی‌ها باشد یا نباشد؛ مانند مدخل‌های اصحاب اجماع، مشایخ ثقات، راویان مورد اختلاف و بحث‌انگیز و منابع رجالی و ...

سه - اصطلاحات: اصطلاحات رایج میان محدثان بخش دیگری از دائرة المعارف را تشکیل می‌دهد؛ مانند انواع حدیث از نظر سند، متن، اصطلاحات رجالی و اصطلاحات کتاب‌شناختی حدیثی و امثال این‌ها.

چهار - تاریخ حدیث: مطالبی به عنوان سیر تاریخی حدیث در شیعه از مهمترین بحث‌هایی است که به عنوان مدخل‌های تاریخ حدیث توضیح داده می‌شوند. کلیدواژه‌هایی مثل فعالیت‌های حدیثی در دوران هر امام، مکاتب حدیثی، حوزه‌های حدیثی و ...

موارد فوق به عنوان محورهای اصلی هستند؛ اما محورهای دیگر نیز در کنار موارد فوق مطرحند؛ از قبیل منابع مهم حدیثی، محدثان مشهور، سبک‌شناسی منابع حدیثی شیعه و ...

○ در این مجموعه، راویان چه جایگاهی دارند؟

● بحث از راویان وظیفه دانش رجال است. در واقع دانش رجال همان راوی‌شناسی است، اما این که گفته شد یکی از محورها رجال است، به این معنا نیست که ما بنا بر آن داریم که راویان را یکایک بررسی کنیم. بلکه ما دانش رجال را به عنوان یکی از شاخه‌های مهم علوم حدیث مورد نظر داریم. در نگاه به یک دانش هم سیر تاریخی آن دانش و هم کارکردها و وظایف و هم نظریه‌های مهم آن دانش باید مورد نظر باشد.

بحث از راویان به صورت تفصیلی جزء مسائل دانش رجال است و ما نمی‌خواهیم یک کتاب رجال بنویسیم. تنها به قواعد رجالی و راویان محل اختلاف در حد لازم خواهیم پرداخت.

تحقیقات کامپیوتر علوم

یکی از طرح‌های در دست پژوهش مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث در قم، «دائرة المعارف علوم حدیث» به سرپرستی حجت الاسلام رحمان ستایش است. با ایشان در این مورد به گفت‌وگو نشستیم.

○ در آغاز گفت‌وگو چکیده‌ای از طرح را بیان بفرمایید.

● در موضوع پژوهش‌های حدیثی دو بحث مطرح است: یکی، پژوهش‌های علوم حدیث و دیگری پژوهش‌های معارف حدیث. منظور از علوم حدیث مجموعه دانش‌هایی هستند که به شکلی حدیث را موضوع خود قرار داده‌اند، موضوع آن‌ها تمام حدیث - اعم از سند یا متن - یا بخشی از حدیث مثلاً سند یا متن آن است. لذا دانش‌های فقه الحدیث و رجال و درایه و تاریخ حدیث از ارکان علوم حدیث شناخته می‌شوند.

منظور از معارف حدیث مباحث محتوایی حدیث است که مرتبط با اعتقادات یا اخلاقیات یا فقه یا تفسیر یا دیگر مفاهیم دینی است.

مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث در طول سالیان فعالیت خود ابتدا با تمرکز بر پژوهش‌های حدیثی توانست به صورت منسجم در راستای دستیابی به آموزه‌های مختلف حدیثی گام بردارد. روش حدیث‌پژوهی سامان یافته و نیز تربیت محققان کارآمد در این حوزه از جمله فرآیندهای این فعالیت بوده است.

در پی به ثمر نشستن برخی از این پژوهش‌ها و به فعلیت رسیدن نیروهای بالقوه حدیث‌پژوه، امکان تأسیس دانشکده علوم حدیث در جهت آموزشی کردن یافته‌های حدیثی فراهم آمد و این کار هم بحمدالله به سامان رسید و ما شاهد موفقیت‌های آموزشی دانشجویان این رشته بوده و هستیم. به ثمر رسیدن فعالیت‌های آموزشی را می‌توان در تربیت اساتید کارآمد در این حوزه، در دانشکده علوم حدیث شاهد بود.

در پی این فعالیت‌ها مناسب دیدیم که به توسعه فعالیت‌ها و عمومی‌سازی حدیث‌پژوهی و آشنا ساختن علاقمندان با یافته‌های این رشته از علوم اقدام کنیم. لذا طرح دانش - نامه حدیثی را پی ریختیم. این دانش‌نامه ابتدا در دو محور عمده معارف حدیث و علوم حدیث طراحی شد. ما در حال حاضر به تدوین دانش‌نامه علوم حدیث اهتمام داریم.

در این طرح تنها علوم حدیث را پی می‌گیریم و محورهای

○ توجه به اهل سنت به چه میزان است؟

● کتاب رویکردی شیعی دارد. در مورد علوم حدیث از دیدگاه اهل سنت کارهای زیاد صورت گرفته و نیازی به پرداختن به آن‌ها از سوی ما نیست. اما این به آن معنا نیست که به منابع آن‌ها هیچ مراجعه نکنیم. گاهی به مناسبت، برای تعیین حد و مرزهای برخی از مباحث علوم حدیثی شیعی ناچاریم به دیدگاه‌های آن‌ها هم اشاره کنیم. رویکرد این اشارات در شناخت دقیق‌تر ویژگی‌های حدیثی شیعی است. مثلاً برای تعریف «حدیث صحیح» به تفسیر شیعی شاید نیاز به ذکر تفاوت‌های آن با تعریف سنی از این اصطلاح باشد.

○ تاکنون چه کارهای مشابهی صورت گرفته است؟

● در میان اهل سنت ما شاهد فرهنگ‌نامه‌ها و نیز معجم‌ها و برخی موسوعه‌های علوم حدیثی هستیم؛ لیکن بین شیعیان در حد دانش‌نامه کتابی را سراغ نداریم. البته کتاب‌های فرهنگ اصطلاحات و امثال آن‌ها کم و بیش در میان کتب منتشره دیده می‌شود؛ لیکن ما حتی در آن حد هم کتاب‌های قابل اعتماد سراغ نداریم. لذا نیاز به تألیف چنین دانش‌نامه‌ای را احساس کردیم.

○ این پژوهش چه امتیازاتی نسبت به کارهای مشابه دارد؟

● کار مشابهی را سراغ نداریم و اگر به لحاظ شکلی بخواهیم کار خودمان را با دایرة المعارف‌های عمومی مقایسه کنیم، می‌توانیم بگوییم که دو نکته ویژگی مورد نظر ما شمرده می‌شود: یکی تخصصی بودن: نه تنها به معنای موضوع اختصاص داشتن، بلکه به معنای ذکر اطلاعات تخصصی در هر یک از مدخل‌های این دانش‌نامه. دیگری، دوری کردن از برخی عناوین و مدخل‌هایی که می‌تواند ماهیت و وظیفه دایرة المعارفی را تغییر دهد. مثلاً ما شاهد هستیم که گاه برخی دایرة‌المعارف‌ها ناخواسته تبدیل به یک مجموعه کتاب‌شناسی شده‌اند یا برخی دچار یک نوع شخصیت‌زدگی مفرط شده‌اند و در واقع کار به صورت یک مجموعه تراجم‌نگاری دیده می‌شود.

○ چه مخاطبانی را در نظر گرفته‌اید؟

● دید ما آن است که اصولاً این کتاب‌ها از نوع کتاب‌های مرجع هستند. باید به گونه‌ای تألیف شود که برای متخصصان علم حدیث سودمند باشد. اما برای کسانی که تخصص اصلی آن‌ها حدیث نیست، نیز مفید و قابل استفاده باشد. در عین حال که به گونه‌ای می‌نویسیم که برای عموم هم مفید باشد، اعتبار و اتقان کتاب در درجه اول اهمیت قرار دارد.

○ این پروژه از چه زمانی شروع شد و چه مراحل را پشت سر گذاشته است؟

● طرح در سال ۱۳۸۵ تصویب نهایی شد و از ابتدای سال ۱۳۸۶ تاکنون بخش عمده‌ای از مدخل‌ها انتخاب شده است. برای تدوین، چند گروه تشکیل می‌شود و هر کدام عهده‌دار یکی از محورهای موضوعات دانش‌نامه خواهند بود. اما در کتاب، پس از تدوین مقالات هر محور، همه مدخل‌ها در هم ادغام می‌شوند و به ترتیب الفبایی مرتب می‌شوند. امسال قراردادهایی با پژوهش‌گران خواهیم داشت.

ناگفته نماند، چنین فکری از سالیان قبل در نظر بود و در دارالحدیث چند کتاب تدوین و چاپ شد که مقدمه این کار هستند و بخش عمده‌ای از مطالب آن‌ها در این دایرة المعارف گنجانده می‌شود. از جمله آن کتاب‌ها عبارتند از: معجم مصطلحات رجال و درایه، مآخذشناسی رجال شیعه، رسائل درایة

الحدیث، الایس الرجالیة عند محمدتقی المجلسی، تاریخ حدیثه رسائل درایة الحدیث و ...

○ پیش‌بینی می‌کنید حجم دایرة المعارف چقدر خواهد شد و کی به نتیجه می‌رسد؟

● حدس می‌زنیم حدود ۳۰۰۰ صفحه بشود؛ اما تجربه نشان داده که در عمل، این پیش‌بینی‌ها دست‌خوش تغییر می‌شوند. اگر با مشکل خاصی روبه‌رو نشویم، ان‌شاءالله تا سه سال دیگر به مرحله چاپ می‌رسد.

○ با توجه به گستردگی علوم حدیث، فکر نمی‌کنید در عمل، حجم کتاب، بیش از این‌ها شود؟

● ما سراغ مطالبی می‌رویم که بیشتر کاربرد دارند. مثلاً بنا نداریم هر کس را که ملقب به «محدث» شد، بیاوریم. نام کسانی مدخل شخصیت‌ها می‌شوند که کارهای حدیثی مهم عرضه کرده‌اند. بنابراین، تنها حدود پانزده نفر را انتخاب کرده‌ایم. افرادی چون: علامه مجلسی، شیخ حر عاملی و محدث نوری.

محدثان درجه دوم را به اختصار ذیل عنوان کتابشان می‌شناسانیم؛ مانند صاحبان بصائر الدرجات و تحف العقول. برای آشنایی با محدثان درجه سوم و پایین‌تر باید به کتاب‌های تراجم و دایرة‌المعارف‌هایی که صیغه عمومی دارند، مراجعه کرد.

در مورد کتاب‌های حدیثی، روش این است که عنوانی مدخل می‌شود که از درجه اهمیت بالا برخوردار باشد و بیش از شصت درصد مطالب آن مربوط به حدیث باشد. فعلاً حدود ۱۸۰ کتاب را انتخاب کرده‌ایم.

○ کتاب به چه زبانی منتشر خواهد شد؟

● فعلاً به فارسی نگاشته می‌شود و با فاصله اندک، به عربی هم نشر خواهد یافت. ممکن است ترجمه عربی هم با فاصله زمانی اندکی به چاپ و نشر برسد.

○ در این مسیر با چه مشکلاتی روبه‌رو هستید؟

● یکی مسئله بودجه است. می‌دانید که دایرة‌المعارف‌های استاندارد، هزینه زیادی را می‌طلبند. مشکل دیگر یافتن پژوهش‌گر با ویژگی‌هایی مورد نظر ما است. در بسیاری از تألیفات، همین که شخص دارای فضل مناسب باشد، بس است؛ اما در دایرة‌المعارف، علاوه بر آن که شخص باید از دانش بالا برخوردار باشد، باید با شیوه نگارش مقاله دایرة‌المعارفی آشنا باشد. در این نوع مقالات اطلاعات جامع و زیادی در قالب الفاظی کم ارائه می‌شود. بدیهی است که باید کسانی به تألیف مقالات دایرة‌المعارفی بپردازند که از پیش با اصل موضوعات و نظام علمی آنها خوب آشنا باشند و تنها سازماندهی و نظام مقاله‌سازی را مورد عنایت قرار دهند. البته کسانی که دارای ویژگی‌های مطلوب باشند، نوعاً به دلیل اشتغالات فراوان، به کار گرفتن آن‌ها دشوار است یا این که اگر تدوین مقاله‌ای را بپذیرند، دیر تحویل می‌دهند.